

- ша половина XIX ст.). – К., 1966.
15. Воробейкова Т.У., Дубровина А.Б. *Преобразование административно-полицейского аппарата, суда и тюремной системы России во второй половине XIX в.* – К., 1973.
 16. Щербина П.Ф. *Судебная реформа 1864 года на Правобережной Украине.* – Львов, 1974.
 17. Ярмыш О.Н. *Судебные органы царской России в период империализма.* – К., 1990.
 18. Бурлачук В.Ф. *Бюрократия как феномен власти и управления (Научно-аналитический обзор советской литературы, изданной в 1980–1988 гг.).* – К., 1989.

Degʻarʻiv S.2. Officialdoms of the second half XVIII – middle of the XIX cent. in the works of ukrainian researchers. Is examined the state of studying the Ukrainian bureaucracy history in the Russian empire during the XVIII–XIX cent. by the Ukrainian scientists. It is concluded that more active this problem was studied by the scientists till the 1917. Among the researchers of Soviet period interest to the subject fell.

Key words: officials, the bureaucracy, historiography, research

З. М. Куниця

ІСТОРИОГРАФІЯ ДЕКАБРИСТЬСЬКОГО РУХУ В УКРАЇНІ

У статті, на основі вивченої літератури, проаналізовано історіографію проблеми декабристського руху початку XIX ст.

Ключові слова: історіографія, декабристський рух, Україна

Перші десятиліття XIX ст., зокрема рух декабристів, викликають жвавий інтерес дотепер. Адже складні процеси у світі, наростаюча загроза світового тероризму та розчарування у сучасному стані речей змушують шукати ідеали в минулому, коли люди, що належали до верхів тогочасної еліти жертвували своїм життям, щоб утвердити у суспільстві ідеали волі, братерства, рівності. Невсвідомлені пошуки тогочасною молоддю сенсу життя наповнилися певним змістом під час російсько-французької війни. Особисті переживання, пов'язані з військовими діями на рідній землі та духовний досвід, здобутий в умовах військового лихоліття, сприяли швидкому здобуттю соціальної зрілості «синів 1812 року». Невдовзі декабристи зробили перший крок до жаданої свободи, але зазнали поразки від царизму. Мета цієї статті зумовлена тим, що опозиційний рух першої чверті XIX ст. потребує подальшого осмислення.

Історіографія опозиційного руху означеного періоду в Російській імперії бере свій початок відразу після його розгрому. Урядове тлумачення подій від початку домінувало на історіографічному тлі, адже владі необхідно було створити таке розуміння здійсненого, яке повністю маскувало реальну небезпеку переможеного повстання. Втім, повідомлення про виступи, а згодом страта п'ятеро їх учасників, шокували багатьох тогочасних інтелектуалів, зокрема й О. Герцена [1]. Він став дослідником історії декабризму і послідовником революціонерів. Детально характеризував передумови руху, прослідкував закономірність та неминучість протесту проти самодержавства та кріпосного права, чітко показав різницю між палацевим переворотом і тим, що відбулося на Сенатській площі, дав яскраве формулювання історичного значення діяльності перших російських революціонерів. До речі, саме О. Герцен вперше застосував термін «декабристи».

Першими істориками руху були самі декабристи, вважаючи необхідним відобразити події для нащадків: «Про нас в історії сторінки напишуть» – говорив О. Бестужев [2], але він помилився – про них написали томи. Після того набула поширення ліберальна концепція опозиційного руху. Певним чином вона висвітлена в праці А. Пипіна «Исторические очерки. Общественное

движение в России при Александре I» [3]. Він намагався довести, що декабристи – лише продовжувачі тих самих починань, які характерні для перших років царювання Олександра I. Помітний є тлумачення історіографії кінця XIX ст. у ранзі замовчування, що декабризм – опозиційний рух. Складається враження, що російське дворянство або було задоволене своїм становищем, або їхні погляди придушувалися царатом.

Новий поштовх до досліджень вказаної проблеми припав на перші десятиліття XX ст. У 1920-х рр. академік С. Єфремов [4] сформулював оригінальні теорії українського масонства та декабризму, суть яких зводилася до визнання впливу українських традицій та культури на формування світогляду багатьох членів таємних товариств, що діяли в Україні. Він також одним із перших поставив питання про місце опозиційного руху в історії України, намагаючись пов'язати його з наступними рухами, зокрема масонством. Так, значну роль відводив Малоросійському товариству В. Лукашевича, яке мало зносини з російськими та польськими політичними організаціями, а, крім цього, сприяв об'єднанню київських опозиційних кіл з однодумцями на Лівобережжі та полтавською ложею «Любов до істини».

Упродовж 1930-х рр. вітчизняні історики намагалися об'єктивно висвітлювати історію цього руху, але поступове підпорядкування радянської історичної науки партійній доктрині більшовиків, відповідно, окреслювало її предмет та проблематику. Однак не дивлячись на це, вказана проблема стала центральною в працях багатьох вчених. Найвідомішим же радянським дослідником декабристського руху є М. Нечкіна [5–6], праці якої є ґрунтовними напрацюваннями з історії громадянської опозиції російському царизму. В них викладені відомості про опозиційних рух, широко висвітлено питання організаційного зміцнення таємних товариств, формування світогляду їхніх членів, підготовка і проведенням збройних виступів, хід слідства й суд над декабристами. Зокрема вчена дійшла висновку про залежність громадянської свідомості офіцерської молоді від «російських обставин», що виявилось у впливі соціального гніту, подій в Європі та закордонних походах російської армії. Однак значно менше уваги вона приділяла опозиційному руху в Україні, вважаючи його другорядним.

Натомість монографія М. Дружиніна [7] присвячена питанням еволюції поглядів представників опозиції в 1816–1825 рр. Він вважає, що масони та декабристи пройшли складний шлях ідеологічного розвитку: від розпливчастих революційних поглядів – до вироблення конституційних проектів, які відбивали республіканський світогляд. Загалом, дослідник дотримується правильної думки, що в таємних товариствах не було повного порозуміння в поглядах на базові програмні завдання. Питання про органи революційної влади було одним з найважливіших у політичній діяльності членів опозиційних організацій. З виходом у світ праць Г. Семенової [8], розробка питання значно просулася вперед. Дослідниця простежила еволюцію поглядів дворянських революціонерів на роль та значення тимчасового уряду після перемоги збройного повстання. Безперечно, слід з нею погодитися, що найважливішими завданнями, які б постали перед ними у разі перемоги, були: скасування кріпацтва, зрівнювання прав усіх станів, запровадження громадських свобод та ін. Однак втілити в життя всі ці заходи в короткий проміжок часу неможливо. Конкретизації дослідження важливих аспектів дворянської ідеології становлення й розвитку світогляду дворянських революціонерів сприяла характеристика створених ними про-

грамних документів, їхнього ставлення до буржуазних інститутів країн Західної Європи. Це дало змогу спростувати висновки деяких учених, які вважали, що історія декабризму закінчилася на Сенатській площі.

У свою чергу, М. Лисенко досить змістовно проаналізував політичні програми, воєнні плани збройного виступу, розроблені членами Південного товариства і Товариства об'єднаних слов'ян [9]. У монографії «Повстання Чернігівського полку» [10] автором проаналізовано підготовку до виступу, привід, розгортання подій та розгром повстання. Із досліджень, присвячених цій проблемі, необхідно насамперед відзначити книгу Т. Бакуніна [11], який ретельно охарактеризував причини поширення нових західноєвропейських інтелектуальних та політичних течій, що створило сприятливе підґрунтя для виникнення в першій чверті XIX ст. таємних опозиційних товариств – масонських лож. У праці висвітлено загальні проблеми діяльності опозиційних організацій, їхнє ставлення до самодержавства. Програмивні погляди декабристів відбилися в їхніх програмних документах. Над одним з таких аспектів – аграрним – працював зокрема М. Савичев [12], дослідивши низку питань, які розкривають процес формування світогляду «перших благовісників свободи».

Теорії українського декабризму завершеного вигляду надав Г. Сергієнко [13–14]. Він акцентував увагу на тому, що Україна стала одним із головних осередків декабристського руху, адже тут у XIX ст. ще жили волелюбні козацькі традиції. Особливу увагу дослідник приділив виявленню впливу декабристів на розвиток революційного руху в Україні. Зібрані факти засвідчили вплив повстання на селян, інтелігенцію, студентство. Отже, за радянської доби опозиційний рух і повстання декабристів, були своєрідним стартовим пунктом історії від якого починався відлік революційної боротьби. Така оцінка виглядала дещо спрощеною, адже не враховувала національного та соціального складу декабристського середовища, індивідуальних і групових інтересів його представників.

На початку 1990-х рр. інтерес до проблеми опозиційного руху в Україні початку XIX ст. суттєво впав, що було зумовлено як об'єктивними (поява нових дослідницьких проблем), так і суб'єктивними (небажання вивчати революційні рухи) чинниками. Останнім часом вчені почали частіше звертатися до боротьби опозиціонерів. Одні вбачають у ній початок революційного визвольного руху – закінчення ери палацевих переворотів, інші – першу масонську змову, але всі погоджуються, що опозиційний рух з кульмінаційним моментом повстання декабристів був рубіжним для Російської імперії.

Серед відомих учених України, протягом усього життя досліджує актуальні проблеми декабристського руху Г. Казьмирчук [15–16]. Разом з Р. Вавренюком, він створив зокрема першу наукову бібліографію декабриста Є. Оболенського. Ряд статей був написаний спільно з А. Сілкіним, брав також участь у підготовці довідника «Декабристи на Україні». На початку 1990-х рр., коли деякі дослідники поквалилися відмовитися від власних праць, Григорій Дмитрович залишився одним з небагатьох в Україні, хто продовжував декабристознавчу тематику, але вже на нових теоретичних засадах. Відхід провідних учених (М. Нечкіної, М. Лисенка) та небажання молоді поповнювати ряди науковців, створили передумови виникнення прогалін у вітчизняному декабристознавстві. Заповнити їх були покликані узагальнюючі праці Г. Казьмирчука, в яких комплексно розглядається процес нагромадження знань про декабризм у радянську добу. В одному з

перших таких досліджень, яке хронологічно охоплює період 1917–1993 рр., на основі аналізу документів, наукової та публіцистичної літератури про «благовісників свободи», розкривається сучасний стан декабристознавства. Автор з жalem констатує, що, маючи вагому історіографічну базу, яка дає змогу створювати наукові праці на високому теоретико-методологічному рівні, сучасні дослідники не користуються нею. Натомість усе частіше з'являються праці про декабристів публіцистичного характеру, що робить їх більш читабельними, проте менш науковими.

Вивчення життєвого шляху провідних декабристознавців України – це ще один важливий напрям наукових студій Г. Казьмирчука. Разом з А. Сілкіним, ним було проаналізовано декабристознавчий доробок М. Довнар-Запольського. Загалом Г. Казьмирчук – фундатор потужної декабристознавчої школи. Сам історик визначає її як науково-духовне об'єднання спеціалістів різних поколінь, які досліджують актуальні проблеми декабристознавства, на основі документів, а також методів та принципів історіографії.

Питанню поширення масонства в Україні присвячено монографію О. Крижанівської [17], яка прослідкувала національний склад найвідоміших масонських організацій – «З'єднаних слов'ян», «Понт Евксинтський», «Трьох царств природи», «Любов до істини», «Малоросійського товариства». Проблему повстання Чернігівського полку досліджила О. Кіянська [18]. Нею введені до наукового обігу документальні матеріали, які в радянську добу ігнорувалися. На їх основі, вона довела, що це повстання не було підготовлене та мало не зрозумілі для більшості цілі. Відмітила, що у повстанні виявилися основні риси психології «російських якобінців» та протиріччя, притаманні руху декабристів загалом.

Отже, опозиційний рух першої чверті XIX ст. – історичне явище, яке потребує подальшого осмислення й кожне нове покоління буде вбачати в ньому ті риси, які йому імпонуватимуть. Головне не ідеалізувати, а критично осмислювати минуле, заради майбутнього. Для нас, очевидців аналогічних подій початку XXI ст., має бути зрозумілим, що будь-яка революція є насильством над особистістю і тільки шляхом демократичних перетворень, в яких бере участь не обмежена група ідеалістів, а все суспільство, можливі поступальний розвиток та якісні зміни.

1. Пипер Л. *Мировоззрение Герцена: Историко-философский очерк.* – М.: Л., 1935.
2. Киянская О.И. *Декабрист Бестужев-Рюмин // Отечественная история.* – 2001. – № 6.
3. Пыпин А.Н. *Общественное движение в России при Александре I.* – СПб., 2001.
4. Єфремов С. *Про масонство в Україні // Урок української.* – 1999. – № 23.
5. Нечкіна М.В. *Декабристы.* – М., 1988.
6. Нечкіна М.В. *Восстание декабристов.* – М.; Л., 1968. – Т. 1.
7. Дружинин Н.М. *Революционное движение в России в XIX в.: Избранные труды.* – М., 1985.
8. Семенова А.В. *Родина Капністів і рух декабристів // Укр. іст. журн. (далі – УІЖ).* – 1990. – № 4.
9. Лисенко М.М. *Декабристський рух на Україні.* – К., 1954.
10. Лисенко М.М. *Повстання Чернігівського полку.* – К., 1968.
11. Бакуніна Т.А. *Знаменитые русские масоны. Вольные каменщики.* – М., 1991.
12. Савичев Н.П. *Первые благовестители свободы (О деятельности декабристов на Украине).* – К., 1990.
13. Сергієнко Г.Я. *Суспільно-політичний рух на Україні після повстання декабристів. 1826–1850.* – К., 1971.
14. Сергієнко Г.Я. *Декабристи та їх революційні традиції на Україні.* – К., 1975.
15. Казьмирчук Г.Д. *Висвітлення в новій радянській істо-*

- ричній літературі проблем декабристського руху // *УІЖ*. – 1985. – № 12.
16. Казьмирчук Г., Силкін А. Концепція майбутнього державного устрою України в програмних документах декабристів // *Розбудова держави*. – 1994. – № 2.
17. Крижанівська О.О. Таємні організації в громадсько-політичному житті України (масонський рух у XVIII – на початку XIX ст.) – К., 1998.
18. Киянская О. Южный бунт: Восстание черниговского полка (29 декабря 1825 – 3 декабря 1826 гг.). – М., 1997.

Kunytsia Z.M. Historiography of decembrist motion in Ukraine. In the article, on the basis of the studied literature, the historiography of the decembrist motion problem at the beginning of the XIX century is analysed.

Key words: historiography, decembrist motion, Ukraine

А. О. Щепликіна

ПРОБЛЕМИ ЖІНОЧОГО ВИХОВАННЯ ТА ОСВІТИ НА СТОРІНКАХ «ЖУРНАЛА ДЛЯ ВОСПИТАНІЯ» (1857–1860 рр.)

У статті аналізуються особливості висвітлення проблеми жіночого виховання та освіти на сторінках одного із перших педагогічних журналів Російської імперії – «Журнала для виховання» (1857–1860 рр.).

Ключові слова: періодична преса, педагогічні журнали, жіноча освіта, жіночі училища

Для Російської імперії питання становища жінки у суспільстві, особливостей її виховання та права на освіту постали після Кримської війни (1853–1856 рр.). Так, у 1850-х рр. на сторінках літературного журналу «Современник» розгорнулася дискусія щодо виховання жінки, її розумових здібностей [1], піднято питання можливості отримання однакової з чоловіками освіти [2]. Нового імпульсу дискусії надала стаття відомого вченого М. Пирогова – «Вопросы жизни» [3], вміщена в «Морському збірнику» за 1856 р. Він виступив за реформування системи народної освіти загалом, наполягаючи на загальнонародському (морально-етичному) характері виховання. При цьому він підкреслив роль жінки у суспільстві: на його думку, остання є важливою ланкою виховного процесу, тому її інтелектуальні здібності мають розвиватися нарівні з чоловіками. Нарис М. Пирогова привернув увагу сучасників, поставивши проблему виховання на перший план [4]. Тоді ж до дискусії з проблем жіночої освіти долучилися жінки. Зокрема в «Современнике» з'явилася стаття невідомої авторки – «Жалоба женщины», з критикою жіночої освіти в закритих навчальних закладах [5]. З появою наприкінці 1850-х рр. педагогічних журналів, дискусія вийшла на більш широкий рівень.

Одним із перших педагогічних видань, присвячених проблемам жіночого виховання, став «Журнал для воспитания», що почав виходити в Санкт-Петербурзі наприкінці січня 1857 р., під керівництвом О. Чумікова. Часопис одразу привернув увагу критиків. Так, уже 1857 р. у «Современнике» зустрічаємо відгук М. Добролюбова [6], який характеризує «Журнал для воспитания» як «підприємство серйозне та сумлінне» [6, 346]. Пізніше, говорячи про «Журнал для воспитания» в цілому, критик відмічав, що «поки це найкращий з педагогічних журналів» [7, 161].

Інтерес до вивчення педагогічної журналістики з'явився наприкінці XIX – на початку XX ст. [8]. У цей час «Журнал для воспитания» розглядався як перший спеціалізований педагогічний журнал, визначалася його мета, були проаналізовані окремі статті та рубрики журналу [9]. Для 1920–40-х рр. характерний спад інтересу дослідників до історії дореволюційних

педагогічних журналів [10]. Нове осмислення означеного видання розпочалося в 1950–60-ті рр. Радянська історіографія розглядала постать О. Чумікова та діяльність його журналу через зв'язок з революціонерами-демократами – О. Герценом [11] і В. Белінським [12]. Здебільшого, увага приділялась біографії О. Чумікова, його громадсько-політичним поглядам, історії заснування журналу, також надавалась загальна характеристика видання та його окремим рубрикам [13]. На сучасному етапі зустрічаються статті, присвячені історії, структурі та проблематиці журналу [14], але особливості висвітлення журналом проблем жіночого виховання та освіти поки не стали об'єктом спеціального наукового дослідження. Саме тому вельми своєчасним є аналіз «Журнала для воспитания» як джерела з історії заснування жіночих училищ у Російській імперії.

Спрямованість і зміст «Журнала для воспитания» були зумовлені світоглядом його засновника та головного редактора О. Чумікова (1819–1902). У 1856 р. останній вирішив приступити до видання «Журнала для воспитания», але через організаційні проблеми з цензурним комітетом, його перший номер вийшов лише наприкінці січня 1857 р. Журнал видавався в Петербурзі з 1857 до 1860 рр.

Мета «Журнала для воспитания» була сформульована О. Чуміковим так: «Повідомляти батькам і вихователям все, що може полегшити їхню працю і сприяти досягненню великої мети – зробити зі своїх дітей і вихованців добрих та досвідчених людей й корисних громадян. Знайомлячись з успіхами виховання і навчання, викликати досвідчених викладачів, відданих своїй справі, до обміну думок і спостережень, і стати, таким чином, посильним органом педагогічної діяльності в нашій вітчизні» [15].

Журнал виходив щомісяця, обсягом 8 аркушів, річна підписка коштувала 6 руб. 50 коп. в Петербурзі та Москві, а для мешканців інших міст з доставкою – 8 руб. (для порівняння: річна підписка «Русского педагогического вестника» у 1857 р. коштувала так само; річна підписка журналу «Учитель» 1862 р. у Петербурзі – 3 руб. 50 коп., з доставкою – 4 руб.). У перший рік видання журнал мав 711 казенних передплатників (переважно навчальні заклади) та 389 приватних осіб, кількість яких з кожним роком зменшувалася [16, 398]. Таким чином, тираж журналу був досить невеликим: він становив 1000–1200 примірників [16, 399], тоді як педагогічний журнал «Учитель», заснований 1861 р. колишніми співробітниками «Журнала для воспитания» І. Паульсоном і М. Весселем мав у середньому 3655 передплатників.

Водночас, незважаючи на незначні матеріальні здобутки редакції журналу, остання намагалася підтримувати високий рівень публікацій, завдяки співпраці таких видатних діячів, як М. Добролюбов, В. Водовозов, К. Ушинський, І. Паульсон, М. Помяловський, П. Редкін, М. Вессель [11, 711] та ін. Серед них найбільш активними авторами були М. Добролюбов, П. Редкін, І. Паульсон і О. Чуміков. «Журнал для воспитания» розглядав питання виховання й освіти як чоловічої, так і жіночої, знайомив читачів з новими методами викладання, аналізом і критикою нової педагогічної літератури, новітніми тенденціями в педагогіці, приділяв увагу здоров'ю та психології дитини тощо. Ключові позиції в журналі займали статті, присвячені проблемам жіночої освіти та виховання, що можна пояснити реформістськими поглядами О. Чумікова на жіночу освіту в Росії.

Спочатку журнал складався з п'яти основних рубрик. З них найбільш інформативними щодо проблем